

6. A közegészség.

Az ország és a délvidék egészségi állapota általában rossz. — Járványok és idegbajosok, vagy boszorkánytól szenvedők. — Az alföld sajátlagos betegségei. — Ezek szülőoka a talajvíz és a kutak. — Rendeletek a betegségek gyógyítása és megelőzése tárgyában. — A himlő, pestis és kolera. — A betegségek statisztikája. — Az állattenyésztés károsan hat az egészségre. — A családok közepes népessége. — Ujoncállítási adatok. — A születések és halálozások arányszámai. — Az élettartósság. — Az orvoslást a javasasszonyok, borbélyok és sebészek végzik. — A vándor orvosok és a baromorvosok. — Az első sebészek és orvosdoktorok. — A későbbiek és fizetéseik. — A kuruzslás. — A bábák. — Az első gyógyszertárok. — A kórház és halottas kamara. — A régi és újabb temetők. — Előbbiek bezárása.

Külföldi írók a Magyarországon megfordúlt XVI—XVII. századbeli idegenek tapasztalatai alapján igen egészségtelennek hirdették hazánkat. Panaszkodnak, hogy a levegő »nagyon ritka és a fény könnyen átjárja«. Gyakoriak a nagy szelek. Nappal igen meleg van, éjjel hűvös és valami igen heves láz, az úgynevezett »magyar betegség«, szállja meg az ittenieket. Ez főleg II. Miksa császár idejében a komáromi és győri táborban dühöngött, mi miatt a csapatok négy héten túl nem igen maradhattak egy helyen. Ezért Magyarországot a németek temetőjének nevezték.¹ Másik író »igen vastagnak és melegnek« állítja a levegőt, mely rothasztó hatású s különféle betegségeket szül, különösen azoknál, kik nem élnek mértékletesen, hanem a boritalnak adják

¹ Stübel, Hungaria 1690. 80. l.

magokat. A föld nedvessége és melegsége miatt hihetetlen mennyiségű tetű és bolha is terem ott. Az alsóbb vidékeken vannak téres mezőségek, de a levegő a párázat miatt ott is egészségtelen. Ezért a német katonák közül itt többen vesznek el betegség, mint az ellenség miatt.¹

Tagadhatatlan, hogy a ragadós és járványos betegségek s a koronként föl-föllépő pestis a bennszülött lakosság soraiban is nagy pusztítást követtek el. Az idegbaj sem volt ritkaság, mint amelyre a boszorkányságok miatti szenvedések és kórságok vezethetők vissza, melyekről a megyei levéltárban és a régibb városi könyvekben fennmaradt² törvénytörvényes iratokban sokat olvashatunk. Olykor gyermekek is áldozatul estek ennek, mint pl. az a kuruzsló által gyógykezelt hét éves fiú, ki 1732. megijedt a forgó széltől (mert benne öten voltak, köztök Szél János, aki kék nadrágot viselt), melyből a gyermek egy párnát is kiragadott. De erőteljes korban levő nőket és férfiakat is megszállott e nyávalya, kik a féktelen képzelődés vagy az önkívületi álom képeit mint megtörtént eseteket vallották a bírák előtt, melyeket a boszorkányok rajtok vagy hozzátartozóikon vittek végbe, melyeknek azonban olykor mások is voltak szem- és fültanúi. Így Nagy Istvánnéra vallották, hogy megette a fiát, Tóth Mihálynéra, hogy egy férfiből boronát csinált s vele így 7 hónapon át boronált, egy nőt súlyos betegséggel vert meg s egy gyermek lábát felzsugorította; Benyhe Jánosnéra, hogy álmában öregeket és fiatalokat megnymott, éjjel egy ingben jött a beteg ágyához, gyermekeket, kiknek torka megdagadt, vagy »nyakcsapja« leesett, meggyógyított — de minden bájolás nélkül — fizetésért, steff.

¹ Behamb, i. m. II. rész 125, 184, 226.

² Egyebek közt V. lt. Rvi 1. cs. 30. 32. 128. sz.

A boszorkányok általában írral, főröszttéssel, kenéssel, ráolvasással gyógyítottak, olykor átugrottak a betegen, a fizetést megkövetelték, néha egymás kezére dolgoztak, a khirurgushoz való fordulást pedig mindannyian ellenezték. Hatalmukban állott »megrontani« valakit és azt meg is gyógyítani, mi végett a bírák a börtönből is kieresztették olykor a beteghez. Voltak bizonyos varázsigék, melyek hallattára, hogyha szemökbe mondták, elszaladtak. Hasznos volt az ingvállat és ingalját kifordítani, mely esetben a boszorkány nem árthatott. Sok kurúzló került ki a bábák közül.

Markovics szarvasi ev. lelkész a Körös-Maros köze betegségi viszonyait tárgyalván, 1748. szintén az egészségtelen levegőre vet, amikor elsorolja, hogy mennyire el van itt terjedve a pokolvar, a himlő, az elmebaj, a francia betegség, a rák, a szerencsétlen szülés, a szívfájdalom és a gyakori ájúldozás.¹ S mindnyáján, kik e tárgyról írtak, különösen panaszkodnak a váltólázzról, mely főleg tavasszal és nyáron úgyszólva minden tizedik embert előfogott és lábáról levért, melyet az itt uralkodó többi kórokkal, minő a nátha, csúz, köszvény és bőrkiütések, a földet borító sok posványznak tulajdonítottak, bár némelyek a rossz ivóvizet is okolták.²

Mindezen okok fenforgását a legújabb szakértői vélemények is igazolják, melyek szerint határunkban a talajvíz igen magasan áll, úgyhogy az a hajcsövességnél s a kötöttebb földnemnél fogva a felszínig hat, mi által a talajban levő szerves anyagok rothadását, a lakóházak levegőjének s a kutak vizének megfertőzését idézi elő, annyiival inkább, mert a város-nagyobb-része mélyebb víztartó me-

¹ Haan-nál, Békésvm. hajd. II. 287.

² Péld. Willebrandt, Hist. Berichte stb. Hamburg 1758. 382.

dencékbe van építve, melyeket a földhátak és gerincek csak imitt-amott kötöttek össze.¹ Ellenben az ivóvízre kevesebbet vethetünk, mert a lakosság, ha csak kikerülhetne, a rossz vizet nem itta meg s túlnyomó részben a tóból, Tiszából s a város külső szélein levő, jó ivóvizet szolgáltató kutakból ivott, némelyek pedig a naponként letöltögetett esővizet használták e célra. A hatóságnak gondja volt arra, hogy a város szélén jó vizű kutak, benn a házak közt pedig a tűzoltásra és a jószág itatásra szolgáló utcai kutak elegendő számmal legyenek s mindezek tisztán tartassanak.² De hogy egyes betegségek előidézésére, minők a váltóláz, bélbetegségek, és hagymáz, az ivóvíznek is nagy hatása volt, azt a legújabb évtizedek nyilvánvalóvá tették, midőn t. i. az ártézikutak elterjedésével e betegségek részint teljesen megszűntek, részint igen megritkultak a városban. Koronként a helytartótanács és a vármegye is adtak ki utasításokat a különböző betegségektől (megneveztetnek a himlő, bujakór, veszett-ség, pestis) való óvakodásra, a tanács maga a lennek és kendernek kemencében szárítását erősen tilalmazta,³ a figyelmét mindenre kiterjesztő | 1796. s eszes császár, II. József, pedig kötelességökké tette az alattvalóknak; hogy »ha megbete- | 1787. gednek, betegségeket ne hagyják a felső polcra jöni, hanem idejében jelentsék magokat a . . . vármegye orvosánál, akinek is mindenben engedelmesskedjenek és tanácsával éljenek« s ha bárhol valami nagyobb elhatalmazó betegséget vennének észre, azt tüstént, kemény büntetés alatt megjelentsék az előljáróknak«, ezek pedig a vármegye

¹ Az aradi kulturmérnökség munkálata a város csatornázásáról.

² Egyebek közt Basa J. rendel. 1847-ből V. lt. Rvi. A. 3. 27.

³ V. tjk. Proth. Judic. VII. 178.

tisztjének. »Mivel pedig tapasztaltatott, hogy »a sertés vagy más hússal való élés, főképp a téli hónapokban az egészségnek igen áralmas, azért mindenek íntetnek, hogy az innét már több alkalmatosságokban kiadott rendelkezésekhez és ítésekhez tartván magokat, kiki a lakosok közül igyekezzen a szüntelen való hússal élést a gyümölcsnek különféle nemeivel s leginkább pedig zöldségekkel felváltani.«¹ E rendelkezésre népünknek nem sok szüksége volt, mert úgyis leginkább növényi eledellel táplálkozott s a húst csak télen, vagy vasárnapokon élvezte. A himlő főleg a két éven alúli gyermekek közt koronként erősen pusztított. Az oltásnak egyébként már 1756-ban nyomát találjuk, mikor tudniillik a vármegye a himlőnek biztos gyógyításáról szóló könyvet ajánlott a községeknek. Mintegy húsz évvel később már sűrűt a | 1798. beoltást is, melyet nemsokára saját közegeivel végeztet. A város maga is 1802-ben már 25. frtot határoz adadni Werner András megyei sebésznek egy esztendei oltási munkájáért.² Mindamellett az oltás általánossá az egész korszak végéig nem vált s a rettenetes betegség évről-évre szabadon szedte ártatlan áldozatait, nem ritkán ragályos jelleget is öltött, legalább a koronként előfordult sűrű halálozások erre mutatnak.

E miatt gyakran nagy veszteségeket szenved — tünk a korábbi időket véve, 1742. és 1776-ban; 1781-ben 214, 1784-ben 326, 1789-ben 181, 1811-ben 640, 1822-ben 494, 1832-ben 298, 1841-ben 739 volt az ily módon elpusztult ref. gyermekek száma. Egyes hónapok szerint a himlő áldozatainak száma így állott:

¹ V. lt. Proth. litterarum currentalium.

² V. tjk. VII. 398.

	Jan.	Febr.	Márc.	Apr.	Máj.	Jun.	Jul.	Aug.	Szep.	Okt.	Nov.	Dec.
1789	21	50	59	32	6	2	1	2	—	1	7	—
1811	33	18	23	19	22	16	21	52	111	149	114	62
1822	1	2	3	6	5	23	36	49	51	102	104	112
1832	3	10	58	82	82	37	13	9	2	2	—	—
1841	2	—	—	1	2	14	45	142	200	161	110	62 ¹

A pusztulás nagyságát azonban e számok nem fejezik ki teljesen, mert a betegség egyszer-egyszer 2—3 éven át is folytonosan tartott. Az utóbbi évben a »vörös himlő« is dühöngött s az elhullottak fele főleg augusztusban ennek számlájára van bérva. 1837-ben a bélbetegségek (bélgyulladás, béldaganat, hasmenés steff.) 191 embert vittek sírba, jobbára felnőtteket.

Mindezeknél azonban még nagyobb pusztítást végzett koronként a dögvész vagy pestis, melyről, mint országos csapásról 1530.,² 1542.,³ 1554—5., 1677.⁴ évekről írnak a krónikások, de 1709., 1732., 1738—9. és 1831-ben (a kolera), mint a várost érő veszedelemről, a mi évkönyveink is szólanak s e munka során mi is emlékeztünk.

A szembetegségekre különösebb gondot nem fordítottak, valamint a lakások egészségtelen voltára sem. A betegségek ragályosságát nem hitték el s

¹ A ref. egyház anyakönyvei alapján.

² Gyulafi Lestár feljegyzései a Tört. Tár-ban 1893. I. 115.

³ Löw. Mahometische History, Cöln 1605. 137.

⁴ Codex sanit. med. Hung. I. 330.

ezért a nagy kólera idejét kivéve, nem is óvakodtak. Egyébként a betegségek statisztikájára nézve a ref. egyház anyakönyvei alapján következő táblázatot közöljük :¹

¹ A betegségeket korábbi években nem írták be a halotti anyakönyvbe.

Évek	Agyvelő- gyulladás	Agyvízkór	Baleset	Bélgyulladás	Gyermek- szülés	Hidgtelelés	Himlő	Idegláz	Infláz	Köszvény	Kelevény	Nehéz nya- valya	Nyílalás	Pokolvar	Simlód. szar. nyav. tüdőv.	Súly	Széjlítés	Torokfájás	Vér	Vizibetegség	Egyéb be- tegség	Összesen
1778	—	—	8	—	2	3	144	—	—	—	3	94	5	4	98	—	9	12	8	15	64	469
1795	—	—	6	—	5	5	28	—	—	—	33	136	4	2	179	—	6	2	7	31	95	539
1810	—	—	5	—	6	2	40	—	—	—	11	182	2	3	174	—	17	5	—	18	40	505
1825	—	—	7	—	10	1	2	—	—	—	57	224	3	13	154	—	16	patéts 7	2	36	60	592
1840	29	9	10	10	—	—	2	34	—	7	—	göresők 204	—	2	118	—	28	—	—	54	112	619
1847	—	—	12	4	10	—	25	134	7	—	—	göresők 335	—	3	134	6	18	—	—	45	138	871

A kisdedek görcsét a 30-as évek előtt általában »nehéz nyavalya« címen írták anyakönyvbe s legtöbb áldozatot ez követelt soraikból, míg a felnőtteket leginkább a gümőkór (»sinlődés, száraz betegség, tüdővész«) pusztította, mely 1781-ben is több mint 130-at vitt el magával. Nem volt épen ritkaság a rák (»fene, rákfene, rothadás« steff.) és a hideglelés sem, úgyhogy a munka bevezető részében tett ama kijelentésemet, mintha e betegség nem lett volna halálos, kénytelen vagyok ide igazítani ki.

Ungyilkosság csupán a 30-as évektől kezdve van bejegyezve évenként 1—2. A betegségek közt nem írtam külön az egyébként elég gyakran előforduló kutyamarást, valamint a veszettséget sem.

Az egészségtelen építkezési mód, a helytelen öltözködés, a tollas agynemű, a szeszes italok és az orvosi ápolás hiánya s elhanyagolása ártalmait nem bírta eléggé legyőzni és ellensúlyozni a lakosság életmódjából és foglalkozásából folyó szabadlevegőn való tartózkodás, testmozgás és edzés s a lakások körül tapasztalható tisztaság és jó rend sem, legkevésbé a nőknél, kik közt idegbajosokra — mire a boszorkányság és a gyakran előfordult kicsapongás is visszavezethető — mindig nagyobb számban találunk, mint a férfiak közt. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a jószágtartás is károsan hatott vissza az emberek egészségére, mert a rossz közbiztonsági és gazdálkodási viszonyok miatt a lakosság tetemes része éjjel is kénytelen volt idejét a legelő jószág mellett szabad ég alatt álmatlan-kodásban tölteni, hideget, esőt tűrni, mivelhogy a gazdák csak a legutolsó évtizedek alatt, mikor a betyárvilágnak és a sűrű tolvajkodásnak vége szakadt és a legelő felosztatott, jöttek arra rá, hogy a jószágot nem szükség egész éjszaka kínn legeltetni s egy gyermek őrizetére is rá lehet bízni.

Innét van, hogy a városunkbeli cselédség, mely pedig fiatal és edzett egyénekből állott, a kath. hal. a.könyv szerint az összes halottaknak mint- | 1783. egy 20%-át képezte, sőt az itt állomásozó lovas század is évenként 2—4 halottal szaporította az elhunytak számát. A gyermekek és ifjak nagymérvű halálózása okozta, hogy a családok népessége a katolikusoknál, kik egyedül csináltak koronként törzskönyveket, egészen közepes volt, amennyiben egy családra 4—5 lélek jutott, pedig | 1745., 1755. a születések aránya bőséges volt. | és 1778.

Az ujoncozásra előállított 186 egyén | 1831. közül 82 alkalmatlan volt. A besorozottak magassága leginkább 5'3" volt, 5'6" és 5'7" csak 6—6, 5'9" pedig csak 2 esetben. A születések és halálózások aránya azonban, az erőteljes korbellek sűrű beköltözése miatt is, rendkívül kedvező volt. A ref. anyakönyvek szerint 1747—1779-ig csak 3—6 születésre esett egy halálózás. E gyors szaporodásnak 1780. táján, mikor a beköltözések megritkultak, egyszerre vége lett. Ettől fogva már 1'1—1'7 születésre jutott 1 halálózás. Sokkal kedvezőbb volt az arány a katolikusoknál, kik a tömeges beköltözésekkel az utóbbi években nagyon megsaporodtak, úgyhogy a házaspárok száma, mely 1755-ben még csak 80 volt, 1778-ban 469-re szökött fel. Itt a születettek száma 1778-tól 1795-ig átlag 188-al, vagyis az összes születésekhez mérve évenként átlag 54'7%-al szaporodott: holott ez a gyarapodás a háromszoros többségben levő reformátusoknál évenként átlag csak 77, vagyis 18½%- volt, mely az életképesség meggyöngyülését is bizonyította. A meghaltak 4—7%-ja túl volt a 70 éven, 80 éven felül évenként 12—18-an hunytak el, 100 felül 10 évenként 1—9 találkozott, legtöbb 1780—1789 közt. Legnagyobb életkort érték el: Dömös Imre 151 évet (+ 1830.), Hézsó Mihály 159 évet (+ 1794.), Máté Mihály 160 évet (+ 1783.),

Sós János 162 évet (+ 1786.) és Lente Mihály 172 évet (+ 1794). A nagy életkor korábban sem volt ritkaság, mert a mágochs-donáttornyai foglалás ügyében 75—80 éves jobbágyokat is | 1549. hallgattak ki, a mártélyi és anyási határok pörében kihallgatott vásárhelyiek is álta- | 1706. lában igen idős 80—85 éves emberek voltak. Ezek közt egy 85 éves azt is mondta, hogy ő öreg atyjától, ki 115 évet élt, tudja, a mit vallott.¹ Az újratelepülés első éveiben tartott összeírásból | 1701. az tűnik ki, hogy 172 háznál 20—29 éves családfő volt 12, 30—39 éves 49, 40—49 éves 52, 50—59 éves 39, 60—69 éves 12, 70—79 éves 6, 80 és több éves 2. Felnőtt fiu 46, leány 11, árva fiu 2,

Évek	1—5 éves	6—20 éves	21—40 éves	41—60 éves	61—70 éves	71—80 éves	80-on felül	Meghalt összesen	Született összesen
1747	—	—	—	—	—	—	—	66	311
1760	—	—	—	—	—	—	—	64	393
1778	341	30	20	23	26	20	9	469	639
1795	335	29	56	48	31	24	16	539	678
1810	310	50	35	54	30	19	7	505	973
1825	359	43	47	64	39	26	14	592	1229
1840	328	51	66	81	51	27	15	619	1283
1847	424	81	99	116	88	46	17	871	1274

¹ V. lt. Rvi. 2. cs. 3. sz.

leány 14. Nagyon öreg embereket a későbbi időszakban is feles számmal találtunk, mint tanúkat, a törvénykezési ügyiratokban. E tartós életkornak és a szaporá születéseknek is tulajdoníthatjuk a népesség létszámának gyors emelkedését, melyről fentebb szólottunk. Pedig a kisdedek ápolása helytelen és rossz volt, mert a halottaknak több mint fele része közülök került ki. Az élettartamot egyébként mutatja az előző oldalon levő táblázat, mely a ref. anyakönyvek alapján állítatott össze.

A halálos baleseteket legtöbbször vízbefúlás és malomzúzás képezte. A nők erőteljességére mutat, hogy a vármegye a szülőanyákhoz csak egy hétig való járásra kötelezte a bábákat. | 1845.

Az élettartam és erő növeléséhez az orvosi tudomány mivel sem járult. Az orvoslást, a sebek, fakadékok, csonttörések steff. gyógyítását országszerte a borbélyok űzték,¹ de ezek is kevés számmal voltak, úgyhogy még Rákóczy Ferenc ezredeinél is általában üresek voltak a borbélyok helyei.² Nálunk gyógyítással a bábák s egyéb javasasszonyok foglalkoztak, kik kenéssel, füröszttéssel s a legkülönfélébb belső gyógyszerekkel és irakkal igyekeztek a betegségek erejét megtörni. Általában minden kórság ellen hamar találtak orvosságot, ide értve a boszorkányságot is, mely ellen a disznó vagy a boszorkány ganéjából kellett fürdőt venni. Az undorító anyagok mint bűvös- vagy gyógyszerek sűrűn fordultak elő. Valamelyik kikapós menyecske a javasasszonytól »mérgező pók«-ot | 1723. kapott, melyet tésztába keverve beadott a férjének. Ez észrevévén, hogy megégették, egy másik tótasszonyhoz folyamodott, ki neki hánytatót adott

¹ Szádeczky L., Céhek története M.országon 54. l.

² A mustra könyv eredeti kézirata a gr. Károlyi nemz. bp. lt.ban.

be, úgyhogy jobban lett, de bosszúból feleségét leszúrta.¹ Ugyanekkor egy német khirurgus, (1724. más néven »borbély« is lakott a városban, ki a kutyamarásokat és egyéb sebeket gyógyította, de a boszorkányságtól megrontott embereknek is adogatott orvosságot. Ezekhez az asszonyokhoz és a borbélyhoz fordult mindenki, akinek baja volt. Ezeknek ítélte meg a tanács is a gyógyítási költségeket. Némelyek azonban gyógyulás céljából távoli helyekre is elutaztak gyógyfürdőkbe (Várad, Balaton), vagy valamely híresebb kuruzslóhoz, orvos-asszonyhoz, vagy »doktor«-hoz (ki alatt legtöbbször nem tanult orvost értettek); mások pedig a vándor orvosok segítségét vették igénybe, kik gyógyítás céljából feljárták az országot. Így panaszzolják Vécsei és Füredi lelkészeink, hogy valamely görög orvos Pécsi Dániel békési lelkészen, hogy követől megszabadítsa, császármetszést hajtott végre, mibe ez belehalt, mert az orvos a seb kezelését teljesen elhanyagolta. A helytartótanács végre elrendelte, hogy a vármegyék képzett orvost | 1768. tartsanak. Békés megye felírt a rendelet ellen, hogy e merőben felesleges terheltetéstől kíméljék meg a szegény adózó népet. Tizenhat év óta tart — ezt írja a vármegye — egy sebészt, de ez is alig képes megélni, mert szolgálatát az urakon és néhány gyulai németen kívül senki sem veszi igénybe.² Nálunk is ilyenek voltak a viszonyok. A közönség nem ismert igazi orvosdoktor, nem is vágyódott érte s a gyógyítók munkáját igen kevésre becsülte. A baromorvos embereket is gyógyított. Boros János baromorvos, mikor | 1744. két lova megdögölt, kérte a bíraktól, hogy engedjék

¹ Csongr.m. lt. Proth. crimin. causarum etc.

² V. tjk. IV. 135.

el adóját. Ezek azt válaszolták, hogy habár ilyenmiért még senkit sem mentettek fel az adó alól, mindazáltal fej- és malomadóját elengedik, »úgy mindazáltal, hogy ha kit fog orvosolni a város népe közül, avagy a város földén levő barmok közül, azt ne erőltesse, hanem ha ki mit ad jóakaratajából, elégedjen meg jóakarataival«. Miután azonban a helytartótanács fentebbi rendeletét kiadta, nálunk is feltűnik az első orvos Kis János khirurgus személyében,¹ kihez nemsokára a vá- | 1775.
megye sebésze, Krenaisser János, csatla- | 1779.
kozik,² mely utóbbik alatt hihetően azt a »német borbélyt« kell értenünk, ki a városházi íratokban Hrineiss név alatt fordul elő s kivel egyidőben még két »magyar borbély« lakott a városban. Ezek közül az egyiknek, Váry Józsefnek, részére az uradalom később a várostól rendelt fizetést. | 1797.
Pár év múlva »Vorum fercser« nevével talál-
kozunk a városi jegyzőkönyvekben, ki alatt Wurm Ferenc, a vármegye khirurgusa, értendő. Vele egyidőben említetnek Csernitsek khirurgus és doktor Szekér János is, kik szintén a megye szolgálatában állottak.³ Mikor ez utóbbi nemsokára meghalt, sokáig megint szó sem volt doktor alkalmazásáról. Három-négy borbély-sebész látta el a belső bajokat is, a város khirurgusa azonban hivatalánál fogva ősi szokás szerint tartozott a bírakat és a város cselédeit is ingyen borotváltni.⁴ Végre a tanács az uradalmi ügyész nógatására belátja | 1825.
»egy activus doktor« szükségét, ennek három évre összesen 600 frtot ajánl s minden »menésért« 30 v. kr.-t, a szegényektől azonban semmit sem köve-

¹ Kath. hal. a.könyv.

² U. o.

³ Proth. decision. IV. 234. 240. 304. Tjk. X. 75.

⁴ Tjk. XII. 87. VII. 122. VI. 34.

telhet.¹ Dr. Topertzer Mátyás lett az orvos, kinek azonban² három év letelte után a tűzvész okozta károsodásra hívatkozva, a tanács többé semminemű fizetést sem ajánlott. De Topertzer így is itt maradt. A város, mivel a vármegye orvosai és kórháza helyben voltak, vonakodott olyanokat tartani. Minthogy azonban sorozás, himlőoltás, halottkémlés rendszeressé váltak, idővel még sem térhetett ki a tisztí orvos alkalmazása elől. Ily körülmények közt alkalmazta Klein Mihály | 1830. és Böhm Mór sebészeket, amannak 500 v. frtot, 80 frt lakbért, 10 köböl búzát, 10 köböl árpát, 3 öl fát, 300 kéve nádat s a jobbmódú lakosoktól 24 kr. látogatási díjat adatván.³ Nemsokára az eddigi két orvos (»sebész«, »borbély«) mellé | 1833. halottkémlés miatt még egy harmadik is választatik, de mivel csekély fizetésre hitták, nem állott hívatalba. Ezután Pap Ferenc és Topertzer Ferenc doktorok neveivel találkozunk, kik | 1836. közül az elsőt a város a maga orvosának választja. Majd Schwartz Miksa és Steindl János | 1839. orvostudorok is működnek itt, de az utóbbi fizetését keveselvén, 4—5 évi gyakorlat után | 1849. itt hagyta szolgálatát, bár egyébként megmaradt itteni lakosnak s nemzetőreinket mint táborig orvos a délvidéki háborúkra is elkísérte. A lakosság azonban még azután is, hogy orvosokkal el volt látva a város, sűrűn fordult gyógyításért a képzetlen emberekhez. Ugyszólva mindenki tudott valami orvosságot a betegségek ellen s e célból nem is fordultak idegenhez. Nagyobb bajok ellen is legtöbbször a nép soraiból kivált orvos-asszonyokat és gyógyító embereket keresték fel, kik közül néme-

¹ V. lt. Rvi. A. 3. sorsz. 16. cs. 46. sz. Tjk. XII. 3.

² Proth. decision. VII. 122.

³ Tjk. XII. 455.

lyik a csontrakásban, másik a sebek, vagy a hideg-
lelés s egyéb bajok gyógyításában, harmadik a
veszettség orvoslásában (»veszett doktorok«) szer-
zett magának hírnevet és keresetet.

Igen szükséges és emberies intézkedése volt a
céheknek már a XVIII. sz. ban, hogy a beteg mester-
legények mellé társaikat ápolásra kirendelték.

A bábák mindenkor elég számmal voltak, de
mesterségöket ép úgy, mint a betegségek gyógyí-
tását, csak a hagyomány, a tapasztalás és a józan
ész után tanulták. Rendszerint az egyházak fel-
ügyelete alatt működtek, melyek őket feleskették,
számukat és fizetésüket megszábták s panasz esetén
a megyei főorvosnak tettek jelentést, vagy el is
tiltották a mesterség folytatásától. Később a vár-
megye rendeléséből a város 19 bábának 6—6 | 1825.
frt fizetést adott s ezenkívül minden szüléstől 1 frt
30 kr.-t határozott. Voltak »rendes« és »lógó« bábák,
ez utóbbiak csak a szülőktől kaptak fizetést. A
város tartotta nyilván, hogy mindenik felekezetenek
legyen elegendően bábája. A nagy kolera idején az
ő számuk is igen megfogyott, a város tehát köz-
híresztelés útján a városházához hívatta fel azokat,
»kik gondolják, hogy elég alkalmasak a bába- | 1831.
ságra«. Ezek közül aztán az orvos kiválogatta a
megfeleelőbbeket. Nemsokára azonban a vármegye
rendes bábája jelentette az egyháznál, hogy az
ekkép' előállított »paraszt bábák igen buták s a
szülő nőknél és a kisdedeknél sok kárt és vesze-
delmet művelnek«. Egyik például leszakította a
kisded feje bőrét s azt tüvel és cérnával nagy kín-
zások közt varrta vissza. Mire a város még egy-
szer megvizsgáltatta az új bábák tudományát.¹ Ké-
sőbb a bábák, mesterségök kitanulása végett, a
megyei orvoshoz eljárni köteleztettek.

¹ Ref. egyháztan. jk. IV. 804.

Orvosság gyanánt, mint láttuk, sokáig csak háziszerek, vagy a gyógyító emberek által nyújtott litkos szerek használtattak. Gyógyszertárt csak később, a XIX. század elején, találunk a | 1812. városban, midőn a bírák kívánják, hogy a megye vizsgálta az. A gyógyszerész Simonides András volt, kinek vállalkozását a vár- | 1806. megye eleinte felkarolta, de, mivel nem valami békés természetű ember volt, 1821-ben felszólítja, hogy adja el patikáját. Hogy gyógyszerével nem csinált valami jó üzletet, abból sejtethjük, mert a bécsi kereskedőház 1644 frtnyi tartozásért pert indított ellene. Egyébként is rossz híre | 1816. keletkezett patikájának, úgyhogy azt néhány év múlva a vármegye bezáratni s eladatni rendelte. A nagy kolera idején Topertzer Tamás, | 1820. majd Czukor gyógyszerészek neveivel | 1831. találkozunk. Nehány év múlva a tanács | 1837. bizonyítványt ad arról, hogy itt egy második gyógyszer-tár is elkélne¹ s Simonides Antal és Czukor János versenyeznek annak megnyithatásáért, miben az előbbik lett győztes a kormányánál. | 1839.

Kórház állítására, minthogy a vármegyéé helyben volt, a város sokáig nem volt rávehető. Mikor a vármegye a magáét itt építtette, a város | 1828. 500 frttal járult hozzá, de arra, hogy kórházalaphoz a legelőből szakítson ki valamennyit, az uradalmi ügyész nem tudta rávenni. Egyes lakosok azonban szép összegeket ajánlottak.² De a halottas kamrát is a megye rendeletére ugyanakkor felállította. A katonaságnak külön kórháza volt. Végre a vármegye ráparancsolt a városra, hogy kü- | 1847. lön kórházat építsen. A város viszont kívánta, hogy a megye adja ki a kórházi alapnak reá néző

¹ Tjk. XIV. 122.

² V. tjk. XII. 296.

részét, a földesúr pedig szakítson ki ezer hold földet a kórház építésére és fenntartására,¹ mely kívánságoknak egyike sem mentvén teljesedésbe, a városi kórház építése ismét abban maradt, ámbár arra Nagy Ferenc ügyész és neje ugyanakkor 80 p. frt hagyományt tettek.²

Régibb időben a temetők a templomok környékén voltak. A reformátusok a XVII. és XVIII. századokban nemcsak használatban levő, hanem elpusztult régi templomuk mellé is temetkeztek, a Nagytöltés keleti végénél, a mostani Széchenyi-tér és Bercsényi-utca közt eső területen, melyet megkülönböztetőleg Hajdai, vagy Nagytemetőnek neveztek. A használatban levő templom mellé pedig később egyáltalában csak nevezetesebb embereiket helyezték el. A XVIII. század közepe felé a várostól nyugatra eső Kenyere partjánál, a híd és a csárda mellé temetkeztek. Nemsokára ettől valamivel közelebb | 1765. a régi Hattyas tó helyét mutatta ki az uraság temetkezésre (a mostani Pál- és Hajnal-utcák között). A katolikusok azonban még mindig csak templomuk mellé temetkeztek. Hármás fakereszt jelölte itt a hívek nyugóhelyét, melyeket Kópi Ferenc urad. tiszt költségén idővel kőkeresztrel cseréltek ki. Később hasította ki az ura- | 1773. dalom számukra a Szarvastól északnyugatra elterülő temetőt, melyet azonban egy darabig nem vettek használatba. József császár kormánya adta ki a rendeletet, hogy a templomok körül | 1777. és a házak során nem szabad többé temetkezni, hanem csak a községen kívül. A katolikusok tehát ennek megfelelőleg a Szarvas melletti külső temetőföldet használatba vették, melyet már 1789-ben körül-

¹ U. o. XVII. 133.

² V. lt. Rvi. A. 3. sorsz. 27.

árkolva találunk. Nemsokára azonban alkalmatlan fekvése miatt egy másikkal cserélték ki, | 1796. mely az akkori Palotai-utca mögött, a vásár-állástól északra, az epreskert és a város szénás-kertje szomszédságában 23331 | -ölnyi kiterjedésben nyúlt el.¹ Már előzőleg itt volt a görög- | 1782. keletiek temetője is. Ennek déli oldalánál kaptak egyidejűleg a reformátusok is új temetkezési | 1795. helyet a mostani Udvarhelyi gőzmalom és Rostás házak mögött. A kath. és református egyházak közösen tartottak csőszt rajta s amaz a maga területét csakhamar fel is szentelte. | 1797. máj. 21. Ez volt az Ó-arany temető. E temetőt, bár messze volt a város nyugoti szélétől, a lakosság igen sűrűn vette igénybe, a szentesi ut déli oldalán levő Haty-tyasi vagy Lucskos-temetőt pedig kerülte, miért is a ref. egyház kényszereszközökkel (szer- | 1805. tartás megvonása) szorította a híveket ennek használatára. A város terjedelmének megnövekedése miatt a Nagy-temető mindinkább kiesett a forgalomból, annyival inkább, mert a tarjániak, tabániak és kisutcaiak ide különben is csak úgy vihették már egy idő óta halottaikat, hogyha a kántori díjat kétszeresen fizették meg. A Nagy-temető ily módon pusztán maradt, bezá- | 1806. ratott s nemsokára az uradalom által házhelyeknek osztatott ki. Az egyház ily körülmények között azzal a kérelemmel fordult az urasághoz, hogy adjon neki három új temetőt, egyet az Arany-temető végében, másikat a Bonta-halom mellett (Kincses) s harmadikat a Kistó partján. Az uradalom tehát az egyháznak az Uj-arany-temetőt adta, melyet 1823-ban meg is bővített, | 1805. egyszersmint az Ó-aranyt bezáratni ren- | 1827.

¹ Historia eccl. Hmvas. I. 105.

delte, miután már előbb a Hajdai temetőtől keletre szintén adott egy temetőt az ottani káposztás- | 1806. föld mellett, melyet új Káposztás-temetőnek híttak, megkülönböztetésül az Ó-káposztás-temetőtől, mely alatt a Nagy-temető keleti részét érthették. A Kincsest azonban csak 1824. táján engedte át az egyháznak, melynek növelésére a legelőelkülönítés alkalmával szakítottatott még 30 hold, | 1847. minthogy a Lucskos-temető időközben betelt. A Káposztás-temető is mindinkább erre a sorsra jutván, az egyház megismételgeti az | 1839. ujjvárosiak számára való temetőhely iránti kérelmét az uradalomnál, melyet Károlyi György végre meghallgatott s a Dillinka-ér partján kijelöltette a szükséges területet, bár | 1841. ápr. azt a hívek e célra alkalmasnak nem találván, kelleetlenül fogadták s 1849-ig nem is temetkeztek bele. Pár év múlva ezután a Káposztásba | 1851. való temetkezést végleg megszüntették. Ha mindezekhez még azt is hozzávesszük, hogy Ujjváros egyéb részein is sűrűn bukannak fel emberi csontvázak a föld alól s hogy Tarján nyugoti végén a népvándorláskori sírok találhatóak, látni való, hogy a mostani belterület nagy része temetők helyére épült.